

Fredrik Hanell, Department of Cultural Sciences, Linnæus University, Sweden, fredrik.hanell.@lnu.se

Bokrecension:

Att ta plats och göra skillnad: skolbibliotekariepraktiker i framgångsrika verksamheter

Ulrika Centerwall (2022) Att ta plats och göra skillnad: skolbibliotekariepraktiker i framgångsrika verksamheter. (Doktorsavhandling, Högskolan i Borås)

I avhandlingen *Att ta plats och göra skillnad: Skolbibliotekariepraktiker i framgångsrika verksamheter* konstaterar Ulrika Centerwall (2022) att skolbiblioteken kan sägas vara de mest reglerade biblioteken i det svenska biblioteksväsendet, men i flera fall kan också skolbiblioteken räknas till de mest försummade av våra bibliotek. Påståendet finner stöd i en rapport som fastslår att det inte finns en grundläggande likvärdighet som brister när det gäller skolbibliotek; likvärdigheten existerar inte alls (Schultz Nybacka, 2019). Bemanningläget vid skolbiblioteken har inte förändrats nämnvärt över tid, och skolbibliotekarier anses överlag åtnjuta en relativt låg status och låga löner. Samtidigt innebär läroplanerna och den pågående digitala utvecklingen att skolbibliotekens uppdrag får en delvis ny inramning. Skolbibliotekariens pedagogiska roll diskuteras alltmer, liksom betydelsen av arbete för digital kompetens, MIK (medie- och informationskompetens) och demokrati. Mot denna bakgrund framstår Centerwalls doktorsavhandling i biblioteks- och informationsvetenskap som ett värdefullt bidrag både teoretiskt och empiriskt. Avhandlingen knyter an till tidigare biblioteks- och informationsvetenskapliga studier av yrkespraktiker bland bibliotekarier och skolbibliotekarier.

Centerwalls forskning kan också sägas utgöra ett exempel på emancipatorisk biblioteksforskning där de politiska utgångspunkterna formuleras tydligt, något jag återkommer till nedan.

Till formen är avhandlingen en sammanläggningsavhandling som består av fyra engelskspråkiga vetenskapliga artiklar och en svenskspråkig kapp. Två av artiklarna är ensamförfattade, och två är samförfattade. Två av artiklarna är publicerade, en är accepterad för publicering och den fjärde artikeln publiceras i detta nummer av *Nordic Journal of Library and Information Studies*. Den svenskspråkiga kappan innehåller 8 kapitel där det samlade bidraget från avhandlingsarbetet introduceras, presenteras och fördjupas. Varje kapitel inleds med en föredömligt pedagogiskt utformad sammanfattning som hjälper läsaren. En av avhandlingens många styrkor är hur avhandlingens studier och resultat tydligt placeras i relation till tidigare forskning, och det vi vet om skolbibliotekens historiska, politiska och organisatoriska sammanhang. På så vis tecknas en fullödig bild av skolbiblioteket både ifråga om aktuellt forskningsläge och när det gäller aktuella diskussioner om, och inom, skolbibliotekssektorn. I litteraturoversikten presenteras tidigare forskning tematiserad utifrån avhandlingsstudiens empiriska aspekter: skolbibliotekariers identiteter, synlighet, skolbibliotekarien som pedagogisk resurs och arbetet med normkritiska perspektiv. Detta sätt att tematisera skolbiblioteksforskning fungerar överlag väl, samtidigt som det i flera fall blir problematiskt att tydligt avgränsa exempelvis *synlighet* och *skolbibliotekarien som pedagogisk resurs*, vilket Centerwall också diskuterar när resultaten presenteras. Samtidigt finns det goda skäl att just frågan om synlighet tar en betydande plats i avhandlingens olika avsnitt.

I forskningsläget som beskrivs i avhandlingen visas på flera kunskapsområden som avhandlingen knyter an och bidrar till. Överlag finns i den internationella forskningen en stor andel studier kring skolbibliotekens mätbara effekter när det gäller elevers studieresultat. Kvalitativa studier av skolbiblioteks effekter, relaterat till skolans olika aktörer, är behövt – och något som avhandlingen bidrar till. Vidare lyfter Centerwall fram hur tidigare forskning visat på svårigheter att tydliggöra skolbibliotekariers roller. Tidigare studier visar hur skolbibliotekarieyrket framträder som en feminiserad profession, kvinnodominerad och karaktäriserad av service, stöd och affektivt arbete, med tendenser till underordnad position och lägre status och lön. Denna stödjande och servicebetonade roll samspelar med ett osynliggörande, vilket är en vanligt förekommande upplevelse bland skolbibliotekarier samtidigt som stort fokus i skolbibliotekariens arbete därmed placeras på synliggörande och förespråkande.

Tidigare forskning är tydlig när det gäller att skolbibliotek har och ska ha en pedagogisk funktion. Det är väl belagt att undervisning i informationssökning kräver att både lärares och bibliotekariers specifika kompetenser används i undervisningen. Då forskning saknas när det gäller skolbibliotekariers undervisningspraktiker, vilket Centerwall menar kan ses som en brist på erkännande av skolbibliotekets betydelse inom pedagogisk forskning, tillför avhandlingen ett viktigt empiriskt bidrag på detta område. Trots tydliga kopplingar till skolbibliotekens demokratiska uppdrag i både policy- och akademiska texter finns det få empiriska studier som undersöker hur skolbibliotek arbetar med detta uppdrag, till exempel genom normkritiskt arbete, vilket är den aspekt av skolbibliotekets demokratiska uppdrag som Centerwall fokuserar på i avhandlingen. I detta val, liksom när det gäller att fokusera på skolbibliotekarien som en feminiserad och understundom osynliggjord profession, framträder det feministiska perspektiv som tydligt genomsyrar avhandlingen. Avhandlingens uttalade politiska inriktning präglar både avhandlingens utgångspunkter liksom teoretiskt och empiriskt fokus för avhandlingens studier. Detta kan förmodligen uppfattas som problematiskt av vissa. Jag menar att denna transparens snarare kan betraktas som en styrka hos avhandlingen. Till de som kritiserar en tydligt definierad ideologisk utgångspunkt kan frågan ställas: när bedrivs egentligen forskning från en neutral position? Samtidigt kan naturligtvis alltid resultatet

av vissa ställningstaganden diskuteras, exempelvis vilka aspekter av det demokratiska uppdraget som inte belyses tydligt när just normkritiskt arbete fokuseras.

Avhandlingens syfte är att bidra till fördjupade kunskaper om skolbibliotekariers arbete för att skapa framgångsrika skolbiblioteksverksamheter och hur det kan förstås med hjälp av det teoretiska begreppet skolbibliotekariepraktiker. I fyra olika delstudier undersöks fyra forskningsfrågor:

- 1: Hur skapar skolbibliotekarier professionell identitet?
- 2: Hur skapar skolbibliotekarier synlighet för biblioteket och bibliotekarien i skolan?
- 3: Hur utgör skolbibliotekarier resurser i skolans pedagogiska arbete?
- 4: Vad karaktäriserar arbetet med normkritiska perspektiv som en del av skolbibliotekariepraktikerna?

Därutöver formuleras den övergripande frågeställningen:

- På vilka sätt bidrar skolbibliotekariepraktiker till skapandet av framgångsrika skolbibliotek?

Utifrån avhandlingens syfte och frågeställningar valdes framgångsrika skolbibliotek ut, baserat på bibliotek som fått utmärkelserna *Årets skolbibliotek* respektive *Skolbibliotek i världsklass*. Utmärkelserna fungerar i avhandlingen som indikatorer på vad som kan sägas utgöra framgångsrika skolbibliotek, och är därmed en del av urvalsprocessen. Samtidigt nyanserar Centerwall kopplingen mellan framgång och utmärkelser genom att lyfta fram hur det framgångsrika också kan ligga i att lyckas driva en meningsfull skolbiblioteksverksamhet av betydelse för elevernas lärande trots brist på resurser eller utmärkelser.

Som tidigare nämnts ligger ett feministiskt perspektiv till grund för avhandlingsprojektet, något som syns tydligt i teorival (t.ex. performativitet) samt när det gäller avhandlingens fokus (t.ex. på normer). Genom avhandlingens delstudier undersöks fyra empiriska aspekter, med hjälp av fyra teoretiska ansatser. I Figur 1 (se s. 13) visas en modell över de olika teoretiska ansatsernas förhållande till de fyra empiriska aspekterna. Modellen åskådliggör hur varje delstudie presenteras i en artikel och besvarar en forskningsfråga, med hjälp av en teoretisk ansats. Sammantaget framträder genom artiklarna olika empiriska, och teoretiska, aspekter av skolbibliotekariepraktiker.

En uttalad ambition i avhandlingen är att bidra till skolbiblioteksforskningen genom att pröva och utveckla olika teoretiska ansatser. Denna ambition är hedervärd, inte minst då skolbiblioteksforskningen är i behov av teoretisk utveckling, vilket Centerwall helt riktigt påpekar. Den andra sidan av myntet är att teorianvändningen stöter på vissa utmaningar då närliggande begrepp i olika teoritraditioner används med särskilda konnotationer. Ibland framstår också vissa centrala begrepp som svåra att separera från varandra analytiskt. Till exempel kan behovet av både begreppen praktik och infrastruktur i avhandlingens analys diskuteras. Skillnaden mellan att tala om klassrumsundervisning som en praktik jämfört med att framställa klassrumsundervisning som en infrastruktur blir bitvis svårgripbar.

Vilka är då de teoretiska ansatser som prövas och utvecklas i avhandlingen? På ett övergripande plan har avhandlingen en praktikteoretisk ansats där fyra olika teoretiska ingångar används i de olika delstudierna. Centerwall presenterar praktikteorier som en bred familj av teorier. Rutinmässigheten betonas, liksom det sociala, och hur praktiker är bundna av tid och rum. Materialitet beskrivs vidare som en viktig aspekt av hur praktiker kan förstås (även om just materialitet är en dimension som kunde givits mer utrymme i avhandlingen), liksom den föränderlighet som praktiker präglas av. Sammantaget innebär detta ett fokus på handlingar, snarare än individer, och på det förkroppsligade, det sociala och det rutinmässiga. Ett teoretiskt begrepp som används och utvecklas i avhandlingen är *skolbibliotekariepraktiker*, det vill säga aktiviteter som skolbibliotekarier ägnar sig åt när de bedriver skolbiblioteksverksamhet.

I den första delstudien används Judith Butlers teori om performativitet (se t.ex. Butler, 2006). När identitet förstås som performativ förstås den som möjlig att förändra genom upprepade säganden, göranden och relateranden. Identitet är således något som görs, och människor strävar efter att skapa en identitet som är både igenkännbar och begriplig.

Infrastrukturer, som är teoretiskt fokus för den andra delstudien, kan vara elnät, transporter, men också klassrumsundervisning eller skolbibliotek. Star och Ruhleder (1996) pekar på hur välfungerande infrastrukturer tenderar att tas för givna, och hur infrastrukturer är beroende av varandra. Vårt perspektiv avgör vad som hamnar i förgrunden eller i bakgrunden och skolans infrastrukturer förstås därför i avhandlingen som relationella.

I den tredje delstudien används den teoretiska ansatsen infrastrukturer för lärande som fokuserar på infrastrukturer som är skapade för att stödja lärandepraktiker. För att undersöka skolbiblioteket som en av skolans infrastrukturer för lärande, och skolbibliotekarien som en pedagogisk resurs, utvecklas i avhandlingen en modell (se s. 72). I modellen görs en analytisk åtskillnad mellan strukturer och arrangemang, och resurser. De förra undersöks i artikel 2, medan skolbibliotekarien som en av skolans pedagogiska resurser är fokus för artikel 3.

Teorin om praktikarkitekturer, eller TPA, har använts för att studera utbildningssammanhang tidigare men inte för att studera just skolbiblioteksverksamhet, vilket görs i avhandlingens fjärde delstudie. Med inspiration från praktikteoretikern Theodore Schatzki (se t.ex. Schatzki, 2002) förstås en praktik i termer av säganden, göranden och relateranden. Relaterandet beskriver hur människor relaterar sig till varandra och till omgivningen. Inom TPA beskrivs de strukturer som håller samman, möjliggör och begränsar praktiken som arrangemang. Dessa arrangemang begreppsliggörs av Kemmis med flera (2014) som praktikens arkitektur.

Intervjuer är den huvudsakliga metoden som används i avhandlingens studier, och metodvalet motiveras nyanserat utifrån avhandlingens konstruktivistiska utgångspunkter och utifrån praktikteoretisk horisont. Totalt utgörs det empiriska materialet i avhandlingen av intervjuer med 22 bibliotekarierna, genomförda under 2014 - 2015. Därutöver genomfördes guidade observationer, liksom insamling av skolbiblioteksplaner, material från skolornas hemsidor och skolbibliotekens sociala medier. Fältanteckningar från samtliga besökta skolor ingår också, liksom anteckningar från gruppintervjuer och samtal med kollegor till bibliotekarierna. Detta material har inte använts direkt i analyserna i artiklarna, utan har bidragit med en fördjupad förståelse för praktikerna (tillsammans med författarens egna erfarenheter som skolbibliotekarie).

För att översiktligt beskriva centrala resultat från avhandlingen, låt oss återvända till avhandlingens kategorisering i fyra empiriska aspekter och de korresponderande teoretiska ansatserna.

När det gäller identitet kopplar Centerwall sex aktiviteter till identitetsskapande: att uttrycka (t.ex. genom performativa uttryck som "jag som skolbibliotekarie"), att positionera (för att finna en meningsfull position), att synliggöra (för att bli erkänd och ihågkommen som professionell aktör), att påminna (genom rutinmässiga och performativa uttryck), samt att förklara och att informera (för att skapa begriplighet för bibliotekariernas professionella identiteter och kompetenser). Dessa aktiviteter, som förändras i och genom praktiker, beskriver tillsammans hur skolbibliotekariernas identitet skapas, genom etablerandet av en tydlig position och genom rutinmässigt påminnande, förklarande och informerande, och hur synlighet kan förstås i relation till elever, lärare och skolläring.

När det gäller hur synlighet skapas, används i den andra delstudien en symmetrisk ansats där alla infrastrukturer i skolan ses som lika viktiga. Här blir alltså likställandet av skolbibliotek och klassrum,

som platser för praktiker eller som infrastrukturer, en metodologisk strategi för att synliggöra infrastrukturer som tenderar att tas för givna, och de "osynliga arbetare" som skapar och underhåller dessa infrastrukturer. Det ligger här nära tillhands att peka på kopplingen till den metodologiska ansats för att studera osynligt informationsarbete som bland annat McKenzie och Dalmer (2020) utvecklat. Intresset för att studera det osynliggjorda förefaller vara växande inom samtida biblioteks- och informationsvetenskaplig forskning vilket är välkommet inte minst när det gäller biblioteksforskning. Med hjälp av infrastrukturteori undersöks i avhandlingen skolbibliotekets strukturer och arrangemang, och teoretiska begrepp utvecklas som används i analysen – även om den teoretiska skärpan stundtals blir lidande av den teoretiska och begreppsliga mångfalden, vilket berörts ovan.

Infrastrukturminimering är ett begrepp som i avhandlingen fångar hur brist på tydliga direktiv innebär att "tillgång" till skolbibliotek kan tolkas och efterlevas av skollärovervakningen genom att göra minsta möjliga. Minimering kan innebära bristande bemanning, synlighet, integrering och tillgänglighet. Klassrumsundervisningens dominans kan sägas innebära en underordnad position för skolbibliotekarierna. Men samtidigt som beskrivningen av skolbiblioteket som en stödfunktion är vanlig från skollärovervakning upplever flera bibliotekarier en relativ autonomi. Denna roll, där biblioteket drivs autonomt, existerar vid sidan av en sårbar men betydelsefull roll: att stödja klassrumspraktikerna och skolan överlag, vilket avhandlingen förtjänstfullt belyser.

När det gäller hur skolbibliotekarier utgör pedagogiska resurser används i den tredje delstudien analytiska begrepp från den teoretiska ansatsen infrastruktur för lärande. Skolbibliotekarier förstås härigenom som professionella och institutionella resurser som använder materiella resurser för att bedriva undervisning, och för att stödja andra pedagogers undervisning och elevers lärande. Skolbibliotekariepraktiker, avhandlingens teoretiska och empiriska fokus, utgör institutionella resurser i huvudsak i form av samarbeten och projektledning. Samarbete är en nyckelfråga och en röd tråd genom det empiriska materialet och avser oftast samarbete med ämneslärare. Skolbibliotekariepraktiker förstås som professionella resurser inom skolans infrastruktur för lärande i termer av undervisning och stöd, samt genom förespråkande och synliggörande arbete vilket tar en ansevärd mängd av skolbibliotekariernas arbetstid. Skolbiblioteksrummet och dess medier och teknik förstås som en materiell resurs. Skolbibliotekarien framträder i delstudien som en särskild typ av osynlig profession: "hidden in plain sight", vilket parafrazeras i titeln på den tredje artikeln i avhandlingen.

I den fjärde delstudien undersöks arbetet med normkritiska perspektiv som en del av skolbibliotekariepraktikerna, med hjälp av teorin om praktikarkitekturer. Praktikarkitekturerna är arrangemang som både möjliggör och begränsar aktiviteter i praktiker, samtidigt som dessa arrangemang håller samman praktiker. Resultaten skrivs fram genom en dramatisering av hur samtal på skolorna kan ha gått till, det vill säga baserade på intervjupersonernas redogörelser men utan att avslöja deras identitet. På den fiktiva *Magnoliaskolan* beskrivs hur praktiker såsom ledarskap och fortbildning möjliggör projektet om normkritik. Som ett kulturellt-diskursivt arrangemang nämns bibliotekssektorns fokus och intresse för hbtq+-frågor. I en första scen beskrivs hur normkritik kan realiseras genom arbete med en Regnbågshylla. En andra scen beskriver intressanta spänningar mellan medarbetare på Magnoliaskolan då bibliotekarierna problematiserar värderingar och normer som boken "Femtio nyanser av honom" kan sägas ge uttryck för genom att placera boken tillsammans med böcker om mäns våld mot kvinnor.

Sammanfattningsvis besvaras den övergripande frågeställningen (*På vilka sätt bidrar skolbibliotekariepraktiker till skapandet av framgångsrika skolbibliotek?*) genom utforskandet av de specifika empiriska aspekterna med hjälp av de korresponderande teoretiska ansatserna, vilket Figur

1 (se s. 13) pedagogiskt illustrerar. Vi ges kunskap om hur bibliotekarier och deras identiteter skapas och förändras i och genom praktiker, om skolbibliotekets synlighet som en av skolans infrastrukturer och om bibliotekarien som en pedagogisk resurs, och slutligen hur normkritiskt arbete kan förstås som säganden, göranden och relateranden som begränsas och möjliggörs av olika arrangemang. Klassiska utmaningar för skolbibliotekarier blir belysta, exempelvis *förespråkardilemman* som beskriver hur förespråkandet av skolbiblioteket ses som nödvändigt men att detta samtidigt tar värdefull tid i anspråk på bekostnad av andra arbetsuppgifter. I avhandlingen argumenterar Centerwall övertygande för att skolbibliotekarien bör innefattas i en bredare förståelse av begreppet pedagog. Därmed kan en mer stabil och central position för skolbibliotekarien uppnås, något som visat sig avgörande när det gäller att skapa framgångsrik skolbiblioteksverksamhet. Avhandlingens titel, *Att ta plats och göra skillnad*, knyter på så vis an till avhandlingsstudiens resultat och kunskapsbidrag. Det är en uppslagsrik avhandling som förenar väl genomförda empiriska studier med kreativitet och mångfacetterad teorianvändning och analys. Avhandlingen tar nu plats bland 70-talet svenska avhandlingar i biblioteks- och informationsvetenskap där Centerwall gör skillnad för skolbiblioteksforskningen genom vad som kan sägas vara disciplinens första svenska avhandling med ett uttalat och genomgående fokus på skolbibliotekarier och skolbiblioteksverksamhet.

Referenser

Butler, J. (2006). *Genus ogjort: kropp, begär och möjlig existens*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.

Centerwall, U. (2022). *Att ta plats och göra skillnad: skolbibliotekariepraktiker i framgångsrika verksamheter*. (Doktorsavhandling, Högskolan i Borås).

Kemmis, S., Wilkinson, J., Edwards-Groves, C., Hardy, I., Grootenboer, P. & Bristol, L. (2014). *Changing practices, changing education*. Dordrecht: Springer.

McKenzie, P. J. & Dalmer, N. K. (2020). "This is really interesting. I never even thought about this." Methodological strategies for studying invisible information work. *Nordic Journal of Library and Information Studies*, 1(2), 1-17. <https://doi.org/10.7146/njlis.v1i2.120437>

Schatzki, T. R. (2002). *The site of the social: A philosophical account of the constitution of social life and change*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.

Schultz Nybacka, P. (2019). *Värdet av skolbiblioteket: en verksamhet för hållbar utbildning och bildning*. Stockholm: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi.

Star, S. L. & Ruhleder, K. (1996). Steps toward an ecology of infrastructure: Design and access for large information spaces. *Information Systems Research*, 7(1), 111-134. <https://doi.org/10.1287/isre.7.1.111>